

העלייה ה"לא-יהודית"

שניים מכל שלושה עולים חדשים לישראל מגיעים מרוסיה, אבל מרביתם אינם נחשבים ליהודים על פי רשויות הדת במדינה, דבר שמערים עליהם קשיים בבואם להתחנך ולהקים משפחה. מה הפלא שרבים מהם עוזבים את המדינה?

ג'ודי מלך

במערכת הגיור בישראל, כאשר גיור אינו אופציה אפשרית עבור רובם המוחלט. בעוד שהאוכלוסייה המסווגת כ"אחר" גדלה בשנים האחרונות בשיעור של כעשרת אלפים בשנה מוכות ההגירה והריבוי הטבעי, שטרן ופישר מציינים כי רק כ-1,800 מהמשתייכים לקבוצה זו מתגיירים בכל שנה.

במהלך השנים רק כ-7% (24 אלף איש) מכלל עולים אלו השלימו את התליכי הגיור והוכרו כיהודים בישראל, הם כותבים, "לפיכך יש להודות כפה מלא כי במכתן התוצאה המאמץ הלאומי לגיור כושל: הוא מטפל רק בשוליים של הגידול של הקבוצה (פחות מ-20% מהגידול השנתי)".

כמה מהעולים מסרבים להתגייר מפני שהם תמיד ראו בעצמם יהודים והם חשים עלבון כשהרשויות בישראל טוענות אחרת. גישה לעומתית זו שכיחה בעיקר בקרב מה שקרוי "דור 1.5" – עולים מברית המועצות שהתבגרו בישראל, שירתו בצבא, למדו באוניברסיטה, ובשונה מהוריהם, מצאו עבודה התואמת את כישוריהם. למי שמעו להציע להם להתגייר, התגובה הטיפוסית של יהודים ישראלים גאים אלו היא אצבע משולשת.

אולם עבור רבים אחרים, מערכת הגיור בישראל פשוט אינה מתאימה. המערכת שני מצאת בשליטת הרבנות הראשית בישראל הלכה ונעשתה נוקשה יותר ויותר במשך השנים. הרוב הגדול של העולים ממדינות קומוניסטיות לשעבר קיבלו מעט הזדמנויות לקיים אורח חיים יהודי, לכן הגויני שהק"ש שלהם לדת רופף. אולם מערכת הגיור הלאומית דורשת מהם להתחייב לקיום אורח חיים חרדי הכולל בין השאר שמירת שבת, אכילת אוכל כשר ושלילת ילדיהם לבתי ספר דתיים. כפי ששטרן ופישר מציינים במאמרם, רבים אינם רוצים לקבל על עצמם מחויבות כזאת או לחילופין, אינם רוצים להיות חיי שקר.

הם רואים עצמם מצטרפים ללאום, ולא דווקא ל"דת", הם כותבים, "הם אינם חפצים להיות שונים מהרוב היהודי המסור" רתי והחילוני בישראל, ואינם מבינים מדוע

הדת בישראל. כתוצאה מכך נמנעות מהן כמה מוכיוות היסוד: ראשית, הם אינם יכולים להתחנך על פי החוק, מפני שכל הנישואים בישראל מטופלים על ידי רשויות הדת הר"לונגניות. הרבנות, שמאשרת נישואים בקרב יהודים, אינה מכירה בהם כיהודים. אם אותו "אחר" הוא גם אשה, הרי שגם ילדיה לא יוכי" לו להינשא בישראל. שנית, הם אינם יכולים להיקבר בבית עלמין יהודי.

לנוכח המגמות האחרונות בעלייה ובשיעורי הילודה, מספרם של האורחים הישראליים בקבוצה זו – כאלה שאינם בדיוק יהודים, אבל גם אינם לא-יהודים – צפוי להגיע לחצי מיליון בתוך עשור או שניים. והם אינם שבעי רצון ממעמדם.

רבים מעולים אלה חיו והודוהו כיהודים ברוסיה ואוקראינה, אבל דווקא כאן, במולדתם הלאומית, לא מקבלים אותם, מציינת קסניה סבטלובה, חברת כנסת לשעבר מטעם "המחנה הציוני" ובעצמה עולה מכרית המור" עצות לשעבר. "איך ייתכן שהם לא ירגישו אורחים סוג ב' אם הם משלמים מסים ומת" גייסים לצבא כמו כולם, אבל מונעים מהם זכויות יסוד, כמו הוכות להתחנך?".

בברית המועצות לשעבר, האתניות נקבעה על פי האב ולא על פי האם. כתוצאה מכך, רבים מעולים אלה היו בהלם כשהגיעו ל"ישראל והתברר להם שהחוקים של המדינה היהודית שונים לגמרי.

פרופ' יידידה שטרן וד"ר נתנאל פישר מתייחסים לאירונה המרה שכמצב הלא נעים שבו נתקלים עולים אלה, במאמרם "גיור ישראל: חזון. הישגים. כשלונות", שפורסם אשתקד במכון הדמוקרטי בישראל. "בחלק מהמקרים העולים נחשבו ליהודים בארצות מוצאם, ובמקומות מסוימים אף סבלו מאנטישמיות, משום שדין המדינה שם קובע את הסטטוס על פי דתו של האב", כותבים שטרן ופישר. "כך יוצא שהם הופלו לרעה בחוץ לארץ מפאת יהדותם, ואילו כאן הם מופילים לרעה, אף לפחות אינם מוכרים כחלק מהאוקראינים, מפאת גוינותם. שם הם היו 'ז'יד' וכאן הם 'רוסים'".

השניים מוכיחים במאמרם את "הכשלים

ב-2017 49% מכלל העולים לישראל הגיעו מרוסיה ואוקראינה. כ-2018 הם היוו 57% ובמחצית הראשונה של 2019 – 68%. כלומר, שניים מכל שלושה עולים שהגיעו לישראל השנה באו מאחת משתי מדינות אלו (קצת יותר מחצי באו מרוסיה). את השיא של הומון האחרון בעלייה מרוסיה מייחסים לק"ש שיים כלכליים, בעוד שההגירה מאוקראינה נובעת כנראה מהתסיסה הפוליטית במדינה. על פי חישוביו האחרונים של דלה פרגולה (שהתפרסמו במהדורת ה-2018 של American Jewish Year Book), בשנה שעברה "ליבת" האוכלוסייה היהודית של רוסיה (בני אדם המודעים כיהודים ואין להם כל דת אחרת, ומספרם חופף למי שנחשבים ליהודים על פי ההלכה) מנתה 172 אלף, בעוד שאוכלוסיית חוק השבות (אורחים רוסים שראים לעלות לארץ) היתה 600 אלף, כלומר פי שלושה.

ליבת האוכלוסייה היהודית של אוקראינה מנתה 50 אלף בני אדם, בעוד שעל פי חוק השבות מספר בעלי זכות עלייה היה גדול פי ארבעה. אם שתי המדינות האלה ימשיכו לשמש מקורות עיקריים לעלייה בשנים הבאות, כי אז המגמה הנוכחית עוד תגבר.

"אחר" או "חסר דת"

על פי ההערכה האחרונה של דלה פרגו"לה, 426,700 אורחים ישראלים (פחות מ-5% מכלל האוכלוסייה), מסווגים כיום בקטגוריה הדמוגרפית המורה "אחר" או "חסר דת" – כפי שהם מוגדרים על פי הלשכה המרכזית לסטטיסטיקה ובמרושם האוכלוסין. בני אדם אלו רשאים לקבל אזרחות על פי חוק השבות, אבל אינם נחשבים ליהודים על ידי רשויות

ח"כ לשעבר סבטלובה:
"איך ייתכן שהם לא ירגישו אזרחים סוג ב' אם הם משלמים מסים ומתגיידים, אבל מונעים מהם זכויות יסוד, כמו הזכות להתחנך?"

שתי מדינות אחריות לעלייה בהגירה לישראל בשנים האחרונות: רוסיה, ואוק"ראינה. ישראל משקיעה משאבים משמעותיים בקידום העלייה משם ומסייעת בכך, וכאשר מספרי המהגרים עולים, נחשב הדבר למדד של הצלחה של המיום הציוני ואכן, זה יותר מעשור מספר העולים הכפיל את עצמו (מכ-15 אלף וחצי עולים ב-2008 לכ-29 אלף וחצי עולים ב-2018) – וזאת בעיקר הודות למספר הגדל של הבאים משתי מדינות אלו. אולם יש רק פרט אחד קטן שמרבית העוסקים בענייני העלייה נוטים להשכיח כשמתגאים במגמה זו: מרבית העולים שה"גיעו בשנים האחרונות מרוסיה ואוקראינה (ומדינות אחרות בגוש הסובייטי לשעבר) אינם נחשבים ליהודים – לפחות לא ככל שהדבר נוגע לרשויות הדת בישראל.

על פי חוק השבות, די ביהדות של לפחות אחד הסבים או הסבתות, להיות נשוי ליהודי או לעבור גיור באחת הקהילות היהודיות – כדי להיחשב לבעל זכות עלייה לישראל. אולם כדי להיות מוגדר כיהודי על פי ההל"כה, הקריטריונים קשוחים בהרבה. לשם כך אדם צריך להיחולל לאם יהודיה או להתגייר על ידי רב אורתודוקסי שמוכר על ידי הר"בנות בישראל.

סרג'ו דלה פרגולה, מומחה לדמוגרפיה של הקהילות היהודיות בעולם, מעריך שיותר ממחצית העולים שהגיעו בשנים האחרונות מארצות הגוש הסובייטי לשעבר אינם עומדים בדרישות ההלכתיות להיחשב יהודים. לא כך היה בשנות ה-90, בגל העלייה המסיבית מברית המועצות לשעבר, או הגיעו לישראל כמיליון דוברי רוסית, כך לדברייך, שרובם נחשבו ליהודים על פי ההלכה.

"מה שאנחנו רואים היא תכנית טיפוסית של הגירה יהודית", אומר הפרופסור אמרי"טוס באוניברסיטה העברית בירושלים. "אלה שהמניע שלהם יהודי יותר, נוטים להיות הראשונים שמנצלים את ההזדמנות לבוא ל"ישראל, והם מבלים ימים רבים את העולים בגל הראשון. כשלב השני מגיעה קבוצה מגוונת יותר, כלומר שיחס המשפחות המעורבות בקרבם נוטה לעלות".

לסיווג "אחר". רבים פשוט לא רוצים שום כל קשר עם הרבנות, היא מסבירה. בעבר היה שכיח שוגנות ישראלים שרצו להימנע מחתונה דתית נסעו לחו"ל, לרוב הם התחתנו בקפריסין. כשנים האחרונות, מספר הולך וגדל של זוגות, וביניהם דוברי רוסית, בוחרים להתחתן בישראל, גם אם נישואים אלו אינם מוכרים רשמית.

"מה שרבים מאתם עולים מכרית המועצות צות לשעבר אומרים לנו הוא שהם לא הביאו את ילדיהם את כל הדרך לישראל כדי שהם יתחתנו בקפריסין", אומרת קופצ'יק. מיותר לציין שטקטי הנישואים שפורך ארגון "יש-ראל חופשית" אינם מוכרים על ידי הרבנות. ואולם, למרות כוונותיהם הטובות, אר-גונים כמו "ישראל חופשית" ו"גיר כהלכה" מסוגלים לספק פתרונות חלקיים בלבד. כל עוד מערכת הגיור הישראלית אינה משנה את כלליה הנוקשים ונישואים אזרחיים עדיין אינם נחשבים להקיים בישראל, מאת אלפי אזרחים ישראלים ממשיכים להיתפס כמגורים בעיניהם וגם בעיני אחרים.

הסוכנות היהודית, שבמשך שנים ארוכות מילאה תפקיד מרכזי בעלייה, מודעת היטב לכאב ולסבל של רבים מהעולים דוברי הרוסית בגלל מעמדם הלא ברור, אומר סגן המנכ"ל לאסטרטגיה ותכנון של הסוכנות, שביי גרינפילד. לשם כך תמכה הסוכנות במיזמים שונים, שנועדו לערוך רפורמה במערכת הגיור בישראל. אולם בגלל התנגדותם של חברי הממשלה החרדים, אף אחת מיוזמות אלו לא נשאה פרי. "למרבית הצעה, המגנט שלנו מוגבל", הוא מקונן.

שטרן ופישר מתריעים במאמרם שאם צרותיהם של עולים אלה ושל צאצאיהם לא ימצאו אונן קשבת, החברה בישראל כולה תיאלץ לשלם מחיר כבד. "הסוד" של עמידתה של ישראל, כך הם כותבים, נעוץ בהצלחתה "לגייס את הרוב הישראלי לביצוע משימות לאומיות מכוח האהווה היהודית, שזוקה מכל המחלוקות. קיומה של קבוצת זהות גדולה, לא-יהודית, בחברה הישראלית, עלול לשחוק חוסן זה ולדלדל את הזהות היהודית של המדינה".

אם בעיית הגיור לא תתפתר, הם מוסיפים, החברה בישראל גם הסתם תתפוגג לקבוצות שונות שאינן יכולות להתחתן זו עם זו ו"בעם היהודי יתחולל קרע היסטורי לאו בר אחריו". עם זאת, הם מציינים כי "מצוקתם של העולים והפגיעה בלכידות ובסולידריות עקב שימורם כקבוצה נפרדת פתחנה רוח איתנה במפרשים של דורשי ההפרדה (בין דת למדינה)".

אף שהמאמר שלהם התפרסם לפני יותר משנה, מלים אלה מצלצלות היום כנבואה. בכחירות הכלליות שהתקיימו לפני חודש, איכנדר ליברמן מפלגת "ישראל ביתנו" שכאופן מסורתי פונים למצביעים דוברי רוסית, רכבו על גל זה. התחייבותו של ליברמן להיאבק נגד הכפייה הדתית במדינה ולקדם בין השאר נישואים אזרחיים בישראל, הביאו לכמעט הכפלת כוחה של מפלגתו. גם אם הם לא הצביעו לליברמן, רבים מהמסווגים כ"אחר" תומכים בכיורם בסדר היום שלו והתוצאות מראות שרבים מהנישואים שאינם מסווגים כ"אחר" גם תומכים בו.

עולים מאוקראינה נוחתים בישראל, 2014. הדור הצעיר מפנה אצבע משולשת לגיור: צילום: גיל כהן / אר"ץ

"גיר כהלכה", מיום פרטי שהוקם לפני ארבע שנים. בתוך התנועה האורתודוקסית נחשבים רבנים אלה כליברלים יחסית, ודרישת שות הגיור שלהם נחשבות למחמירות פחות. מאז היווסדו, ערך "גיר כהלכה" כמה מאות גיורים בשנה, בעיקר לעולים מכרית המועצות לשעבר. הרבנות מסרבת לגייר ילדים של אימהות לא יהודיות, אם האימהות לא עברו גיור בעצמן. אולם הרבנים של "גיר כהלכה" מוכנים לגייר אותם. "זהו הבדל גדול מאוד בינינו לבין הרבנות", אומר הרב סת פרבר, אחד המייסדים, שמצייין כי אלפי ילדים כאלה נולדים בכל שנה לאימהות המסווגות כ"אחר".

אף על פי שמי שעבר גיור באמצעות "גיר כהלכה" מוכר כיהודי במרשם התושבים (במקום שיוגדרו כ"חסרי דת"), הרבנות אינה מכירה בהם ולפיכך הם לא יכולים להינשא ברבנות.

עוד ארגון הפועל למען אוכלוסייה זו הוא "ישראל חופשית", שמעודד ישראלים להתחתן שלא במסגרת הרבנות והוא מספק משיאים מטעמו לחתונות מעין אלה. כ-600 זוגות כאלה מתחתנים באמצעותנו בכל שנה ובכשליש מהם, לפחות אחד מכני הוגו דובר רוסית, אומרת קטיה קופצ'יק, המקשרת בין הקהילה דוברת הרוסית ובין הארגון. אבל לא כל דוברי הרוסית הללו מתייכים בהכרח

פרופ' שטרן וד"ר פישר:
"רק כ-7% מכלל עולים אלו (שאינם מוגדרים כיהודים) השלימו את תהליכי הגיור. יש להודות כי במבחן התוצאה המאמץ הלאומי לגיור כושל"

הוא אומר, "אך הרבנות מכשילה למעשה את התהליך הזה".

אין זה מקרה, הוא מוסיף, שחלק גדול באופן לא פרופורציוני בקרב היורדים מישראל בשנים האחרונות משייך לקבוצה זו. "רבים מהם מגלים שהמעבר לחיים בישראל קשה ועיון מדי, ולכן הם מוותרים", הוא אומר. הערכה קודמת קבעה כי שליש מהמהגרים שעוברים את ישראל מסווגים כקבוצת "אחר" – שיעור גבוה משמעותית משיעורם בכלל האוכלוסייה, שהוא כארבעה עד חמישה אחוזים.

מנדטים בעיני עצמם

מתוך רצון לפתור את הבעיות המאפיינות אוכלוסייה זו החליטה קבוצה של רבנים בולטים בצינונות הדתית לייסד את

נדרש מהם מה שרוב היהודים בישראל אינם מקיימים בפועל. התוצאה היא, מבחינתם, שעל מנת להתגיר הם נאלצים להתחנות. הדרך אל היהדות ואל ההתערות המלאה בלאום היהודי עוברת, מבחינתם, כמחווות השקר".

אילו קיבלו הבטחה שלאחר גיורם לא יישאלו עוד שאלות, כמה מאותם עולים היו עשויים להשקיע את הזמן והאנרגיה הדרושים להשלמת התהליך. ואולם, כפי שנוכחנו ממקרים רבים שאירעו בשנים האחרונות, אין שום דבר סופי בתהליך, והגיור עלול לעמוד לכחיה מחודשת ואפילו להתבטל על ידי הרבנות גם אחרי שאושר שטרן ופישר מציינים שכתוצאה מכך, אפילו אחרי שהתגירו, רבים מהעולים נחשבים ל"יהודים מדרגה שנייה" או "יהודים על תנאי", דבר המפחית עוד יותר את התמריץ לאחרים לשקול בכלל את התהליך.

לדברי דלה פרגולה, ביחסה זה כלפי אוכלוסייה זו, מדינת ישראל כמו פועלת בניגוד לאינטרסים שלה כפי שהיא עצמה הכריזה. "לאור כל ההצטרות הבולטות על היות ישראל מדינת הלאום היהודי, אפשר היה לצפות בתאוריה שתתקיים פעילות אקטיבית שמטרתה להפוך את הלא יהודים ליהודים, כדי שהלאומיות היהודית תהיה דומיננטית ובלוטת יותר במדינה יהודית זו",